

ПІЗНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ НЕПОВТОРНОСТІ АРХЕТИПНОЇ СИМВОЛІКИ У ПРОЦЕСІ ГЛИБИННОЇ КОРЕКЦІЇ

Тамара ЯЦЕНКО

Copyright © 2013

К.Г. Юнг визначав архетипи як несвідомі образи самих інстинктів, або ж загалом називав їх інстинктами [9]. У будь-якому разі архетипи – це вроджені психічні структури, які знаходяться у глибинах колективного несвідомого і становлять основу загальнолюдської символіки [3]. Вони несуть значний заряд енергії, який виявляється з винятковою активністю, є прихованими доти, поки архетипи залишаються неусвідомленими і непізнаними. Таким імпульсам важко протистояти, особливо тоді, коли контроль свідомості послаблюється – архетипи здатні плинно виявлятися і мати пріоритети [8]. Тому їх можна зрозуміти та пізнати за умов наповнення їх індивідуальним досвідом. Спогади дитинства і відтворення архетипних образів розширює свідомість лише в тому випадку, коли вдається виявити зміст первісної психіки, котра через механізм символізації прагне поєднати і примирити протилежності, які в ній наявні. Це відбувається у зв'язку з виникненням у несвідомому символів, що компенсують утрачений зі свідомістю зв'язок. Для того щоб зрозуміти зміст несвідомого, потрібно асимілювати й інтегрувати символи у процесі інтерпретації, дешифрування. Людина відчуває потребу в тому, щоб відновити зв'язок з глибинними прошарками психіки задля зменшення внутрішньої напруженості, що істотно впливає на вмотивованість самопізнання учасників глибинно-психологічного циклу.

Поняття “архетип” потребує розкриття змісту категорій “образ”, “символ”, “знак”. Образ передбачає абстрагування, схематизацію самого реального явища, яке він відображає. В образі не має “тілесного” наповнення, він є породженням таких операцій мислення, як схематизація, узагальнення, структурування тощо. Коли йдеться про символ, то його статусність тим вища, чим він багатозначніший.

На відміну від символу, знак тим статусніший, чим конкретнішим та однозначнішим буде його зміст. *Архетип же не зав'язаний на конкретизованому образі, а тому понятійно ширший, аніж образ і символ, хоч існує і не існує поза цими категоріями.* Скажімо, ми працюємо з каменем, іграшкою, які самі собою є реальними (натуральними) предметами і водночас несуть метафорично архетипне навантаження. Об'єктивна реальність, зокрема якість предмета (каменю, іграшки), сприяє визначенню спектра проєктивних схем на нього внутрішнього змісту психіки особи. Професіоналізм психолога пов'язаний із точністю діагностики під час роботи із символічно-метафоричним матеріалом. Інакше кажучи, психолог зобов'язаний достеменно віднайти у поведінковому матеріалі, головню шляхом дешифрування символів, знакове, конкретне і таке, що є неповторним (індивідуальним) для респондента, з яким ведеться відповідна робота. У цьому, власне, й полягає суперечність процесу глибинного пізнання, яке має справу з узагальненою реальністю. В контексті сказаного, важко погодитися із твердженням В.О. Татенка про те, що наука закінчується на конкретиці індивідуального пізнання [4]. Вочевидь конкретика індивідуального змісту психічного завжди відносна завдяки його узагальненості, що має здатність психічного вияву у відповідному поведінковому (вербальному і невербальному) матеріалі. Шляхом психологічного аналізу можна наблизитися до адекватного розуміння його індивідуальної неповторності. Щораз у глибинному пізнанні маємо справу не з генотипом, а з фенотипом, з механізмами проєкції, ідентифікації, заміщення тощо, які виявляються в узагальненнях, почасти вибудованих на фундаменті соціально-перцептивних викривлень. Професіонал зобов'язаний осмисле-

но наблизитися до неповторного змісту психіки конкретної особи. *Згідно з нашою гіпотезою, ця неповторність пов'язана з дорефлексивними (позадосвідними) утвореннями в несвідомій сфері, що є тією об'єктивною реальністю, що прихована на латентному рівні у цілісній психіці, яка й створює суб'єктивізм поведінки. І далі: вся складність пізнання психічного в його об'єктивній реалістичності полягає в тому, що його вияв у поведінці фатально приречений на суб'єктивізм через викривлення, продуковані психологічними захистами. Саме в об'єктивуванні несвідомого задіяні архетипи, оскільки вони презентують "об'єктивне", але імпліцитно у симультанному злитті із "суб'єктивізмом" змісту поведінки особи (як способу маскуванню). Цей суб'єктивізм, у випадку з архетипом, не лежить на поверхні. З огляду на це, є небезпека уподібнити інтерпретацію архетипної символіки до тестової, що, поза сумнівом, збіднить його здатність до презентації індивідуального змісту психічного.*

Психоаналітичний підхід дає змогу констатувати, що архетип має суб'єктивне навантаження, адже продукується активністю конкретної особи і практично не існує поза нею, він інтегрується з її актуальним досвідом та цілісністю психічного. Палиця на вулиці чи миска з водою у дворі якогось господаря, або човен, у якому катаються закохані, аж ніяк не несуть архетипного змісту (фалічно-чоловічо-жіночого образу) ні для людей, причетних до цих предметів, ані для дослідника. Такого змісту архетип набуває у процесі *психічної активності людини* (малюнок, сновидіння) і творіння людства (міфотворчість). У разі інтерпретації архетипної символіки відчужено від її творця породжуються артефакти. І навпаки, архетипна символіка при глибинній її інтерпретації психологічно може конкретизувати латентно скритий едіпальний мотив, що виявляється під час взаємодії особи з предметами (наприклад, колекціонування). Відтак архетип, зоб'єктивованій психічною активністю суб'єкта, *несе не лише універсальну, а й суто суб'єктивну інформацію, у якій утаємничена індивідуальна неповторність психіки кожного, що може бути пізнана шляхом інтерпретації, яка ґрунтується на виявленні системної впорядкованості поведінкового матеріалу (емпірики).* Підкреслимо, що практика конкретного, індивідуально спрямованого психологічного пізнання становить набли-

ження до об'єктивної, дорефлексивної (позадосвідної) реальності, що і є неусвідомлюваним узагальненням, семантика якого об'єктивується за участі архетипу. Невидимість таких "дорефлексивних, латентних узагальнень" за своєю природою створює для суб'єкта простір для їх вияву (причому втаємничено від свідомості) в суб'єктивізмі поведінки, що породжується специфічними соціально-перцептивними викривленнями, які особа не може контролювати поза їх глибинним пізнанням. *Тому предметом глибинної психології є вивчення об'єктивної реальності психічного у його цілісності, що спричиняє неповторність суб'єктивізму поведінки усупільненої особи, що маскується розмаїттям авторської візуалізації тем, заданих комплексом малюнків. Завдання професіонала полягає у виявленні оригінальності конкретизації та індивідуалізації змісту архетипу в кожному випадку шляхом встановлення логічних взаємозв'язків між образами, символами і змістом діалогічної взаємодії з автором.*

Єдність свідомого і несвідомого характеризує психічне як узагальнену субстанцію, яка функціонує в неусвідомлюваному (об'єктивному) змісті, що є невидимою для його носія. *Саме це уможлиблює відокремлення архетипу від символу. Перш за все архетипів не існує для свідомого в контексті вольового їх використання для досягнення латентного змісту психічного; по-друге, архетип сприяє об'єктивуванню семантики несвідомого в єдності із свідомим і є своєрідним помічником у її презентації. До завдань психолога-практика входить пізнання архетипу у форматі системної впорядкованості поведінки особи. Тому глибинні ракурси дослідження потребують наукового обґрунтування для забезпечення керованості синтетично-аналітичними процесами діагностики і корекції у їх єдності та взаємодоповненні.*

Створена нами "модель внутрішньої динаміки психіки" (*див. рис.*) відображає синтезовані підструктури психіки, які визначають енергетичне спрямування, що ілюструють стрілки, зображені суцільними (напруженість, енергетичність) чи пунктирними (енергетичне послаблення) лініями. При цьому передбачається наявність змінної динаміки, коли кожна суцільна стрілка може "пунктирити" і кожна пунктирна – набувати "суцільності", що фактично й фіксує перебіг суперечливих тенденцій у їх безпосередній енергетиці та упредметненні

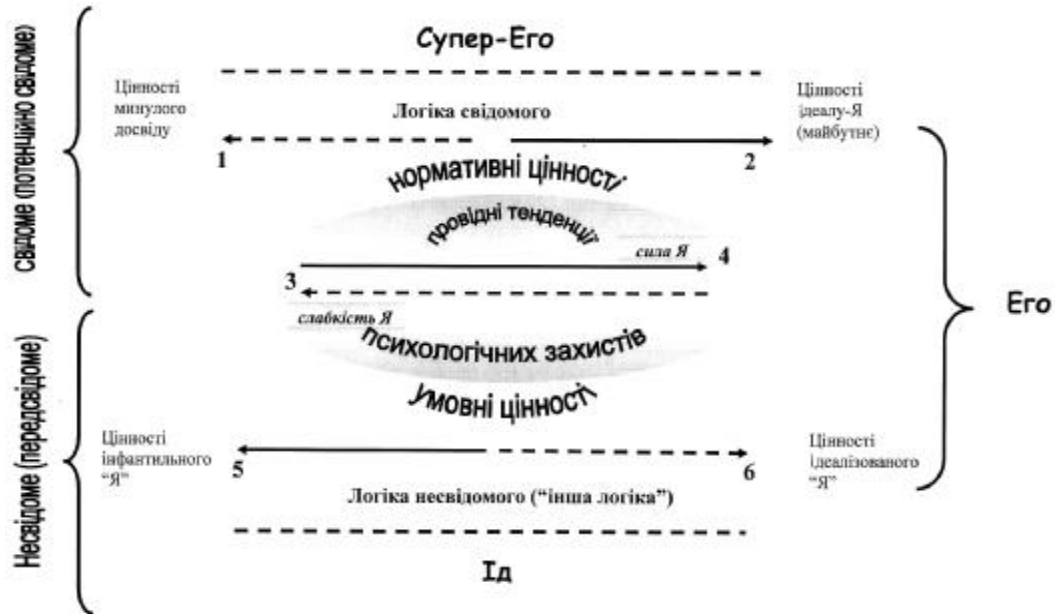

Рис.
Модель внутрішньої динаміки психіки

глибинно-психологічного пізнання. Пропонується модель ілюструє оптимальний варіант функціонування психіки, на що вказує штриховка ліній “до минулого” і “до слабкості”, і чим більше вони набули суцільності, то тим більше психологічного ризику для особи. Водночас “дзвіночком” для фахівців-психологів є висока “енергетична напруженість”, фіксована стрілками 2 і 5, що пояснює асиметрію свідомого і несвідомого у їх енергетичному спрямуванні.

Отже, центральною ланкою глибинно-психологічного пізнання є увага до внутрішньої суперечливості психіки, яка і задається розбіжністю у спрямуваннях активності суб’єкта – “до минулого” та водночас “до майбутнього”, “до інфантильних інтересів” й одночасно “до просоціальних цілей”. За цими двома розбіжностями приховані, відповідно, “принцип задоволення” і “принцип реальності”, які, при всій їх внутрішній конкурентності, приречені у процесі соціалізації до симультанного злиття, хоча й при збереженні динаміки пріоритетності від “принципу задоволення” до “принципу реальності” (див. Т.С. Яценко [1; 10; 11]). У дорослого рідко спостерігається активність, яка б у чистому вигляді виявляла дієвість того чи того із вказаних вище принципів, насправді вони існують у єдності. Поза сумнівом, для них характерна синтезованість із збереженням пріоритету принципу реальності, що підтверджує формування просоціальної зорієнта-

ності психічного. Отож й увесь процес соціалізації – це шлях наближення принципу задоволення (виражений у поведінці немовляти) до принципу реальності. Останнє ще можна назвати шляхом дорослішання особи, котре уреальнюється через набуття зрілості, відповідальності та вольовитої орієнтації на необхідне відповідно до окресленого кола обов’язків. Причому наявність синтезу цих принципів, органічного злиття за пріоритетності реального погляду на життя – показник соціального становлення людини, її зрілості та психічного здоров’я і, навпаки, розмежування та пріоритет задоволення засвідчує психологічну слабкість, соціальну незрілість, інфантилізм і наявність внутрішньої суперечливості. На рівні поведінки це може мати вияв в асоціальних (регресивних) формах поведінки, втраті психічної totoжності тощо. Звідси очевидно, що вищевказані принципи, за усієї їх суперечливості, є взаємопов’язаними та взаємозалежними. Емотивно це знаходить відображення у відчуттях задоволення, врівноваженості, реалістичності поглядів і у прогностичності поведінки. Додамо, що, за цією їх реалістичністю впливу на активність особи, ці принципи відносяться до метареальності (тобто надреальності), що означає їх всепроникненну присутність у психічному розвитку людини.

Відомо, що між свідомою і несвідомою сферами психіки існує не лише автономія, але й функційна взаємозалежність. Глибинне

вивчення можливе тільки за умов урахування процесних особливостей перебігу несвідомого, яке у своєму взаємиченому узмістовленні є “поза часом”, “поза простором”, “поза статтю”, що виявляється в усталених, ітеративних характеристиках поведінки суб’єкта. Останні потребують як систематизації емпірики професійним психологом, так і виявлення логічної впорядкованості асоціативних зв’язків у поведінковому матеріалі, що спричиняється едіпальними залежностями особи. Суть глибинно-психологічного пізнання полягає у встановленні зв’язку функційних особливостей несвідомого з образом, знаком, символом та архетипом.

Психічне розглядається нами на трьох рівнях – структурному, функційному, енергетичному. Важливими є *категорії об’єктивного і суб’єктивного*, тому що саме суб’єктивізм має зв’язок із характеристиками особистості, що задаються базальними захистами, які впливають на ситуативні, периферійні захисти. Таким чином, джерела суб’єктивності приховані в несвідомій сфері, в об’єктивних її детермінантах. Зміст свідомого тяжіє до знаковості, а зміст несвідомого – до символічності, яка презентується підтекстно, багатовимірно та замасковано, що потребує аргументованої інтерпретації. Отож важливо враховувати пріоритети: свідоме – знакове, а несвідоме – символічне. Зміст свідомого тяжіє до однозначності, а несвідомого – до полізначності. Водночас такий поділ є умовним, оскільки психічне є цілісним, у свідомому наявне й несвідоме, а передсвідоме як форма несвідомого розкривається, виявляється за законами свідомого, тобто через свідоме та завдяки йому.

Важливим також є засновок про суперечливу сутність психічного. Захисти трансформують суперечливість психічного в несуперечливу інстанцію завдяки механізмам суб’єктивної інтегрованості, котрі діють на підвалинах викривлення соціально-перцептивної реальності. Виходячи з єдності свідомого і несвідомого в контексті психодинамічної теорії, глибинне пізнання є діалогічним. Психолог користується запитаннями, що спираються на діагностичну прицільність та гіпотетичну логічність активності, яка оперує отриманим поведінковим матеріалом у рамках об’єктивування внутрішньої суперечливості психічного. Тому розроблений нами *метод глибинного пізнання* відрізняється від ортодоксального психоаналізу перш за все діалогічністю, котра зорганізовує перебіг процесу пізнання. Працю-

ючи з людьми, які перебувають у форматі психічного здоров’я, нами підтверджене фрейдівське припущення про спільність законів функціонування психіки у психічно здорових і хворих людей (невротиків), тоді як відмінності приховані винятково в “енергетичних” акцентах, які розставляються симптомами. Життєдіяльність невротика помітно підпорядковується симптому. З. Фрейд об’єктивує (“витягував”) глибинну першопричину проблем особи, щоб шляхом її усвідомлення знівелювати дієвість симптому (див. [5; 6; 7]). Наше психологічне практикування дещо інше. Розглянемо це в контексті психоаналізу малюнків. Так, працюючи в умовах спонтанності поведінки їх автора, відсуваємо у фон варіативність сюжетної конкретики образів, яка “працює” на приховування (маскування) істотного змісту психічного, що символічно знаходить візуалізацію в малюнках. Тому наше завдання – об’єктивувати латентний зміст, що набуває перспективності пізнання шляхом виявлення взаємозв’язків між конкретними символами. Відсікаючи сюжетну варіативність ситуацій (які фактично є неповторними), одночасно зберігаємо орієнтацію на ітеративність (повторюваність) певних властивостей поведінки особи, котра виявляє асоціативність зв’язків у поведінковому вербально-образному матеріалі. У цей момент ще раз звертаємо увагу на функційно-процесні особливості несвідомого, універсальними серед яких є характеристики “поза часом”, “поза статтю”, “поза простором”. “Приціл” на логічну впорядкованість семантики символів малюнків (незалежно від їх полізначності) дає змогу виявляти асоціативно-ітеративні ланцюги, які смислово упрозорюють глибинні першопричини особистісної проблеми (внутрішньої суперечливості) психіки, що пов’язана із її стабілізованістю в об’єктивно неповторній, індивідуальній сутності. Оскільки у сфері несвідомого наявне незмінне “прагнення” мимовільної активності та самозбереження, то психологічні захисти покликані вирішувати дві суперечливі задачі: несвідоме має *бути замаскованим і зреалізованим у поведінці водночас!* Умовно кажучи, *наша психологічна недосконалість безпосередньо пов’язана із мірою неусвідомлюваності внутрішньої суперечності*. Символи, які цілісно відображають психіку, справляються з указаними вище завданнями, але в замаскованому вигляді, що потребує детальної інтерпретації. Тому значенню (семантиці) *символу властива*

не лише багатозначність, а й потенційна суперечливість змісту, що вкрай важливо враховувати у процесі їх психоаналітичної інтерпретації. Загалом у розв'язанні окреслених проблем надзвичайно важливої вагомості набуває візуальна малюноква самопрезентація суб'єкта. Значущим є не пізнання власне суперечливості психічного як такого, а конкретика вияву цього факту у візуалізованому поведінковому матеріалі, що характеризується індивідуальною неповторністю для кожної особи в його асоціативних взаємозв'язках. Останнє дозволяє пізнати спрямування психічної енергії суб'єкта, спричиненої нереалізованістю інфантильних мотивів. У цьому розумінні символ за емотивною потугою перевершує силу слова хоча б у тому, що в нього більше можливостей цілісно виражати зміст психічного. Символ полізначний, вербальний знак – однозначний; символ завжди наближений до цілісності потреб “Ід”; “вербум” – до соціальних устремлень “Я”; символ передає минуле у синтезі з теперішнім та бажаним майбутнім, “вербум” зорієнтований на майбутнє на тлі долання залежності від минулого.

Захисна система невідкорегованого суб'єкта прагне перетворити іншу людину (особливо в інтимній площині взаємин) на “психотерапевтичного донора”. А це означає, що ті, хто перебуває поряд, мають тенденцію “черпати” в нас енергію компенсаторно, звісно, в контексті особистісної проблеми. Враховуючи це, слушно стверджувати, що у стосунках (особливо інтимних) з особистісно невідкорегованою людиною є аспект, який організується на невидимому вампіризмі. У цілому символ відображає дві тенденції захисної системи – зберегти автономію, незалежність і водночас допомогти психіці зреалізувати витіснені (нереалізовані) бажання. У цьому, власне, й полягає його глобальна суперечність, що маскується та підтримується захисною ланкою, тоді як символ здатний виражати вищевказаний суперечливий факт цілісно. Архетипність символіки відкривається у її можливостях передачі найпотаємнішого та інтимно-значущого змісту психічного, пов'язаного з едіпальним табу (забороною). Витіснення не знімає енергетику першопочаткового імпульсу “до моменту реалізації”. Тому функційною особливістю несвідомого є те, що його приховані імпульси задають тенденцію активності (“з глибин – на поверхню”). Енергетичний імпульс не нівелюється обережністю бути зреалізованим у дії, в поведінці актив-

ністю “Супер-Его”. Весь процес глибинного пізнання фактично вибудований на енергетично спонтанному “ентузіазмі” психічного, вияви якого відбуваються за наявності свободи поведінки, яка організується ефективною діалогічною взаємодією психолога з респондентом.

Ефект незавершеної дії в тенденції до її завершення, як відомо, відкрив німецький учений Курт Левін у концептуальному форматі теорія поля [2]. Він стверджував, що в особи створюється поле напруження відповідно до намірів її активності, але у випадку обірваності дії (обмеження) чи неможливості її продовження це напруження зберігає свій потенціал. У цьому – специфічність, неповторність, таїнство едіпальної ситуації, що змушена виявлятися в деструкціях поведінки людини впродовж усього життя. Психіка, з одного боку, завжди енергетично економна, а з іншого – спостерігаються непродуктивні витрати енергії, детерміновані інфантильними чинниками, котрі маскуються психологічними захистами, зокрема, викривленнями зворотного зв'язку, ефектом “хибного кола”, вимушеного повторення тощо. Табуований намір витісняється, і людина не відчуває причетності до нього, адже у свідомості він не представлений, а на несвідомому рівні всі дезінтеграційні аспекти взаємин, пов'язаних із “табу”, долаються латентно інтроєктуванням психічних рис первинних лібідних об'єктів, щонайперше тих, від яких страждала та які свідомо відчувувала особа. *Латентність інтеграційно-компенсаторних механізмів – ось провідна характеристика едіпальних залежностей* (суперечності, амбівалентності, конкуренції). Так, відомо, що Едіп не знав, що вбив саме свого батька. Отож наявне приховане, утаємничене бажання смерті своєму супернику, до якого людина причетна і непричетна водночас, – це характеристика супутніх атрибутів едіпальної залежності. Зміст едіпального таїнства, яке є універсальним і водночас індивідуально неповторним, – ось що презентують архетипні символи. Звідси зрозуміло, чому наріжним каменем у вченні З. Фрейда був Едіпів комплекс. Едіпальна залежність продукує формування “невидимих програм”, які зберігають (та задають) енергетичну потентність упродовж життя особи завдяки причетності до них “Ід” через інстинкт самозбереження, продовження роду та потяг до свободи.

Глибинна психологія має змогу розкрити зміст суперечливості психіки, що відкриває

шлях надання допомоги людині у розв'язанні особистісних проблем. Енергетична різноспрямованість нейтралізується у процесі об'єктивування та пізнання особою власних суперечностей. "Его" стає сильнішим при здоланні цих внутрішніх суперечностей. Суперечливість психіки не може принципово зникнути цілковито і безслідно, вона мінімізується дією імперативу деструктивного впливу на поведінку суб'єкта, котрий не зумів її здолати силою волі. У будь-якому разі мовиться про розширення самосвідомості і поглиблення розуміння собою витоків власних суперечностей у лоні мимовільного задіяння імперативу однієї з їх сторін. Сутнісно психокорекція пов'язана із посиленням енергії лібідо як конструктивного джерела розиткового функціонування психіки, що підвищує інтенційність життєствердження людини, дарує їй радість самопізнання, самореалізації, сприяє позитивності у соціальних взаєминах, зниженню тривожності, агресивності, посилює адекватність самопізнання, самосприйняття, самопродукування.

Емпіричний психоаналітичний матеріал переконує, що психіка *"знає все і нічого не знає водночас"*. Вона – найпотаємніше явище, на яке спирається діагностико-корекційний процес, у перебігу котрого архетипний символ здобуває узмістовлення, до якого не причетна свідомість суб'єкта, але водночас цей зміст залежить від активності останнього та вписується в індивідуальний досвід і цілісність психозахисної системи. Тому архетип підпорядковується низці психологічних захистів як "за горизонталлю" (базальні), так і "за вертикаллю" (ситуативні, периферійні). У такий спосіб архетип уреальнюється лише за умов індивідуально центрованого семантичного наповнення та вираження у процесі мимовільної активності особи. Отож архетипу властива енергетична потенційність, особливо у сегменті презентації едіпальних навантажень на психіку, що потребує інтерпретації. Саме зв'язок із базальними захистами робить названий зміст утаємниченим, який підлягає дешифруванню в контексті виявлення системної впорядкованості психіки конкретної особи. Останнє відрізняє архетип від тестового розуміння образу з наперед заданим значенням. Інакше кажучи, архетип самоорганізує зміст у зв'язках з існуючою захисною системою, що впорядковує психічне і водночас від розкриття якої залежить адекватність розуміння семантики архетипів у їх індивідуальній неповторності. Звернемо вкотре

увагу на єдність базальних форм захистів з архетипом в аспекті позадосвідного (позасвідомого) їх формування. У цьому моменті підкреслимо важливість взаємозв'язку базальних захистів із периферійними, які переслідують мету адаптації до мінливості ситуацій, що й надає архетипам образної і семантичної непересічності. Гармонізація архетипу з базальними захистами відбувається за параметрами позадосвідності, дорефлексивності та латентності формування його семантики, яку можливо пізнавати тільки у її індивідуальній неповторності. До того ж архетипи самобутні у розрізі вираження цих неповторних й одночасно утаємничених характеристик суб'єкта, пов'язаних, зокрема, з едіпальними залежностями. Причому цей процес є типовим для всіх людей незалежно від статі та національності. Відтак едіпальна залежність формується позадосвідно, тобто без участі свідомої волі на те суб'єкта та поза його саморефлексією. Ці глибинні джерела семантики архетипу характеризуються універсальністю і причетністю до соціалізації ("табу на інцест"). Табуйованість (заборона) вчинків (взаємин) сама собою несе архетипне навантаження. Своєрідною заслугою архетипу є візуалізація латентного змісту психічного у його едіпальних залежностях.

Ще одним важливим твердженням, що впливає з розробленої нами психодинамічної теорії, є таке: *всі "незавершені справи дитинства" є водночас уже "завершеними" на латентному (глибинному) рівні за безпосередньої участі-дії механізмів інтроєкції та ідентифікації*. Вимушеність останніх ("головно у частині завершеності") відображає не лише енергетичний імператив потреби єднання з первинними лібідними об'єктами, а й проблемний розвиток почуття провини, супутнім якому є *тенденція до самопокарання*. З огляду на це, інтроєкція набуває відтінку *парадоксальної компенсації* небажаного розмежування (табу) у системі "дитина – батьки": інтроєктуються риси первинних лібідних об'єктів, від яких страждав суб'єкт (ущемлення інтересів "Я" – крик, авторитаризм, домінування, маніпулювання, приниження тощо). Водночас це вказує на взаємозв'язок механізму інтроєкції з об'єктними відношеннями. Із глибин несвідомого "вкраплюються" інтереси базових форм захистів у периферійні, ситуативні, тобто в конкретну поведінку особи. Тому гіпотетично можна сказати, що *індивідуальна неповторність архетипу породжується на перетині "вертикалі"*

і “горизонталі”, що й визначає непересічність семантики, яка інтегрує “архаїзм” несвідомого та актуалізовані ситуативні потреби, інтереси особи, зорієнтовані на вимоги соціуму. Щоб розкрити сутність процесів інтроєктування, які фактично створюють базу для глибинних (інфантильних) цінностей (стрілка 5 на моделі, див. рис.), треба цілісно враховувати супровідні феномени едіпальної залежності, серед яких найвагомішими є амбівалентність почуттів, ущемленість “Я” (почуття меншовартості), конкуренція з первинними об’єктами та почуття провини та ін. Звідси очевидно, що труднощі глибинного пізнання головно пов’язані із перебігом захисних маскувальних процесів, саме тому воно відбувається “від супротивного”. Зокрема, якщо є почуття меншовартості, то очікуй “корону”; якщо наявна тенденція до самопокарання, то маємо “карання інших”, або ж підвищену потребу допомагати навколишнім. Вся захисна система суб’єкта повсякдення зорієнтована на інтеграцію, чому слугує суб’єктивна багатозмітовність відповідних процесів, що спираються на синтез нормативних та умовних цінностей. Останні витримують не лише захисне навантаження через механізм заміщення (ілюзорне єднання з первинними лібідними об’єктами), але водночас утверджують дійсність “ідеалізованого Я”.

В кожному персональному випадку семантика архетипу в процесі психокорекції може бути зрозумілою лише за умов усвідомлення її особою, прийняття змісту через розширення горизонтів розуміння глибинних реалій детермінації поведінки, що й надає архетипу індивідуальної неповторності. Остання розкривається шляхом виявлення системної впорядкованості поведінкового матеріалу, продукovanого конкретно особою. Асоціативні зв’язки у поведінковому, в тому числі й малюнковому, матеріалі уточнюють зміст архетипної символіки. Особливо продуктивним у плані ілюстрації заявленої тези є психологічний аналіз комплексу тематичних малюнків із притаманним йому діалогічним взаємозв’язком психолога і протагоніста. Психолог не залишається сам на сам з архетипом у розкритті його змісту, він не відриває його від одиночного образу, не виокремлює з контексту взаємозв’язків між символікою численних авторських малюнків. До уваги береться саме їх тематичний комплекс у цілісності, що пропонується респонденту для виконання на засадах спонтанності і невимушеності

малювання. Адекватність професійної інтерпретації залежить від розкриття логічної впорядкованості емпіричного матеріалу в її самобутності та суперечливості. Завдяки латентності процесів структурування й систематизування психіки психолог має справу із її логічно впорядкованими тенденціями поведінкового розвитку, що актуалізуються у формовиявах мимовільної, спонтанної активності людини. Базальні форми захистів пізнаються поза розмаїттям сюжетів поведінки особи, а тому глибинне пізнання зорієнтоване на виявлення усталеності цих форм. Це стосується обох визначених нами різновидів захистів (базових і ситуативних), хоч між ними й існує суперечність: базові прагнуть вияву в поведінці, ситуативні – адаптації до соціуму. Примітно, але поза контролем ситуативних захистів, зокрема опорів, перебувають латентно сформовані взаємозв’язки між окремими осередками витіснень. Якраз ці взаємозв’язки і є дорефлексивними, позадосвідними (об’єктивними) утвореннями, які й становлять центральну ланку глибинного пізнання. Саме до цих синтезованих утворень і мають причетність архетипи як психоенергетичні агенти едіпальних залежностей.

Емпіричний матеріал здебільшого вказує, що витіснення, які не санкціонувалися свідомістю, зокрема, в аспекті едіпальних залежностей, не могли б взагалі набутися можливостей презентації без участі архетипів. **Архетипи – найбільш психологічне надбання людини**, подароване їй синтезом досвіду поколінь, це інстинкт вираження психологічного змісту в його індивідуальній оригінальності. Щоб базальні форми захисту знайшли вияв у ситуативних фрагментах, треба відкрити для них “перспективу” вираження, чому сприяє постановка проблемних запитань у діалогічній взаємодії, що спираються на відповідні діагностично-прогностичні гіпотези (ймовірну логіку). Враховуючи системну впорядкованість базальних захистів, важливо на основі попереднього комуніката так сформулювати наступне запитання, щоб активізувати ретроспективні спогади, які об’єктивують істотний зміст несвідомого. Розроблена нами теорія позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні психічного розвитку [1; 10; 11] враховує функційні особливості несвідомого, його взаємозв’язки зі сферою свідомого та уможлиблює розуміння автономії обох цих сфер. Шлях постановки запитань – це випробовування точності діагностики, у яко-

му задіяно енергетичний імператив утаємничених змістів, котрі “просяться на поверхню”. Запитання сприяють проясненню пріоритетів опору чи того змісту, що джерелять із глибинного ества особи. Щоб з’ясувати вищесказане потрібний професіоналізм, оскільки в разі невдало поставленого запитання суб’єкт може закритися, увійти в стан опору. Якщо ж запитання поставлено діагностично влучно, то це помітно актуалізує мимовільну активність респондента відповідно до ймовірностей прогнозів. При цьому периферійні захисти мають принаймні три рівні функціонування – когнітивний, емотивний, поведінковий. Запитання сприяють перевірці того, як свідоме (когніції) адаптує до соціальних обмежень глибинні фактори, чинники імперативного впливу на поведінку; як воно їх трактує, що й прояснює діалогічна взаємодія з респондентом. Скажімо, малюнок 23-річного протагоніста, на якому зображено два хрести, названий “Людина, якої психологічно не існує”. На той час він пояснив наявність двох христів так: Ісус Христос завжди один, і тому обстежуваний долучив ще й свій хрест, щоб Йому не було самотньо. Більш глибинний аналіз, до якого ми повернулися через півроку, показав, що два хрести викликані смертю братів-близнюків. Це – приклад вияву багатозначності одних і тих самих символів. В аналізі можна узріти суперечність: з одного боку, психолог визнає цілісність і щирість того, що каже протагоніст, а з іншого – продовжує пошук більш глибинних прихованих змістів.

Багатовимірність процесу глибинного пізнання переконує в суб’єктивізмі раціоналізацій, виявляє їх індивідуальну специфіку маскування глибинних вартостей. У даному конкретному випадку смерть близнюків зумовила факт народження протагоніста А (компенсація втрати дітей для матері). Аналіз доводить, що А був щирим як у першому випадку, коли він визначив свій хрест поряд із хрестом Ісуса Христа, так і в другому: два хрести – символ смерті двох братів. А відчуває провину як перед померлими братами, так і перед матір’ю, котра, не здогадуючись, що її підслуховує малий А (5 років), обмовилась подрузі про те, що “А не було б на цьому світі, якби не смерть близнюків”. Компенсацією провини перед матір’ю є його кредо у житті “нести хрест за двох”. Як наслідок, в А розвинувся усталений максималізм в досягненні успіхів, якими він неусвідомлено прагне заслужити

любов, прихильність матері. Таким чином архетип “хрест” наповнюється у цьому випадку індивідуально неповторним змістом, прихованим для А, але розкритим у психоаналізі. Останнє принесло полегшення хоча б у тому, що в нього знизилось почуття провини перед матір’ю, з’явився більш раціональний і зважений погляд на факт свого народження; водночас пом’якшився невинуватий максималізм у справах завдяки посиленню дії інстинкту самозбереження.

Щоб розкрити індивідуально неповторний зміст архетипів, вочевидь потрібний метод, який би сприяв пізнанню психічного у його цілісності та усистемленні як на рівні свідомого, так і несвідомого. Це завдання вирішує *методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків*. Вона дає змогу дослідити психічне в контексті його системних формовиявів через малюнкові образи зображення ставлень до себе, до людей, до професії, до минулого, до майбутнього, до життя, до смерті, до перспектив майбутнього. Малюнки стимулюють пізнання архетипів як презентантів колективного несвідомого в індивідуалізованій формі у цілісно організованих символах.

Психоаналіз численних малюнків у їх комплекті потребує діалогу з їхнім автором. Запитання психолога мають бути проблемними, тобто такими, що змушують аналізанта замислитися, над чим він донині ніколи не замислювався, і що у своїй інтенційності було невидимим. Індивідуальна неповторність психіки конкретної особи передбачає вияв специфіки інтеграції свідомого з несвідомим у їхній єдності та автономії водночас. Зміст свідомого презентується подвійно у глибинно-психологічному процесі: з одного боку, це свідоме авторське малювання, свідомі висловлювання протагоніста відповідно до запитань психолога, а з іншого – визначальним у ньому є узагальнення емпірики з орієнтацією на усистемлення, на ітеративні, інваріантні характеристики вербально-невербальної поведінки. Людині важко ігнорувати логіку власної поведінки, на яку вказують асоціативні зв’язки. Зміст архетипу допомагає пізнати залежність поведінкової активності не лише від соціуму, але й від базальних захистів. Це відбувається завдяки синтезу інфантильних і просоціальних інтересів особи в контексті її соціокультурної адаптації. Тому ситуативність захисту надає глибинному пізнанню не тільки індивідуалізованості, а й просоціальності форм вираження

психічного, чому підкоряється й архетип, котрий пояснює наявність у ньому як “архаїчного” змісту, так і суто персоніфікованого.

Архетип – це не лише образ, тобто друга сигнальна система, а ще й перша, коли він є презентантом цілісної психіки у її свідомих і несвідомих виявах. *Метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН)* є когнітивно зорієнтованим, адже дає змогу пізнавати глибинні смисли (семантику), які виражають архетипи. Тому виникає питання: наскільки образ сам собою презентує індивідуально неповторний зміст особи? Індивідуальність, на наше переконання, не може обмежуватись тільки образопродукуванням. Щораз індивідуальність постає опосередковано *через систему взаємозв’язків між образами*. Архетипна символіка симультанно зливається, синтезується з індивідуальною непересічністю психіки особи. **Архетип** – не просто абстракція з арсеналу колективного несвідомого, а щораз латентно адаптований до психіки індивіда образ, котрий презентує зміст психічного у його цілісності та актуальності. Якби особа могла адекватно усвідомлювати конкретний зміст архетипу, то це б завадило спонтанності у пульсації інтимно ущемливого для “Я” змісту. Навіть якщо це професійний психолог і він може розпізнавати архетипи у власних малюнках – йому доступним є лише абстрактно-узагальнений зміст, а конкретна семантика залишається імпліцитною.

Когнітивний аспект глибинного пізнання виражається вже в тому, що без діалогу з автором, тобто сам по собі, малюнок не може бути психоаналітично інтерпретований. Кожного разу, щоб розшифрувати малюнок, потрібна діалогічна активність у системі “психолог – автор малюнку”. Саме у цій діалогічній взаємодії прояснюється когнітивна повнота вияву семантики архетипу в її індивідуальній неповторності. Отож архетип – це когнітивна конструкція, а не лише образно-символічна! З огляду на це, малюнок слушно інтерпретувати тільки шляхом виявлення його взаємозв’язків з іншими малюнками, тобто контекстно. Це є свідченням задіяності несвідомої сфери, яка незмінно й одночасно розв’язує два завдання: з одного боку, те, як бути цій сфері зреалізованою у поведінці, а з іншого – як залишитися “нерозпізнаною” (замаскованою). Архетип обіймає образ, потребує долучення свідомої сфери респондента до актів його дешифрування. Іншими словами, таке пізнання пов’я-

зане з установленням взаємозв’язків свідомої сфери з несвідомою, що вимагає слова, тобто участі свідомого. Так виходимо на спільність першої і другої сигнальної систем в у змістовленні архетипу, а тому його дешифрування передбачає задіяність як сфери свідомого, так і несвідомого. Тому, коли відбувається інтерпретація, “слово” (вербальні тексти респондента) та “образ” (малюнки) набувають *рівнозначності*, тобто вербальний текст і символічний матеріал вписуються в один логічний ланцюг на рівних засадах без усталених пріоритетів. Звідси висновуємо таке: *категорія “архетип” стосується як образу, символу, так і слова*. Зокрема, такі поняття, як “ревнощі”, “заздрощі”, “дистанціювання”, “сила”, “слабкість”, “більше”, “менше”, “вище” (“високість”), “нижче” (“приземленість”) тощо, несуть очевидно архетипне навантаження. Архетип – це також інстинкт, який уможливорює візуалізацію психологічного змісту внутрішнього “життя” особистості. Саме він каталізує здібності візуалізації змісту психічного конкретної особи, що вказує на задіяння другої сигнальної системи навіть у функціонуванні базальних форм захистів.

Архетипна символіка сприяє виявленню глибинних детермінант, а неповторність кожної особи визначається в індивідуалізованості змісту поведінкового матеріалу, включаючи оригінальність його візуалізації. Відтак несвідомо адекватно можна пізнавати лише контекстно, безпосередньо презентуватися може тільки свідоме та потенційно свідоме. Воднораз за декларованими свідомістю істинами існують утаємнічені мотиви, у пізнанні яких і надає своєрідну інформаційну допомогу архетип. *Тому архетип має відношення, хоча й латентно, як до категорії “свідоме”, так і “несвідоме”*.

Психодинамічна теорія і відповідна їй методологія, що розроблені нами впродовж тридцяти років досліджень, передбачають створення у групі АСПН передумов, які б не актуалізували ситуативні форми захисту. Цьому сприяє введення принципів щирості, прийняття учасників такими, якими вони є, відсутність критики, оцінних суджень, рекомендацій, заохочень, покарань тощо. Вищезазначене знімає потребу і, відповідно, активність особи в утвердженні власних гідностей “Я”, що виявляються за низкою просоціальних параметрів. Натомість відкриваються умови для презентації внутрішніх (неусвідомлюваних) детермінант завдяки декларуванню і

втіленню в динаміку групових цінностей спонтанності та невимушеності поведінки особи, яка надає пріоритетності її внутрішнім спонукам до активності.

За таких передумов в АСПН нівелюються ситуативні захисти і відкриваються перспективи пізнання базальних захистів. Психіка набуває ознак узагальненості не лише з допомогою архетипів як носіїв колективного досвіду, а й з огляду на синтез онтологічного досвіду, його згортання у фенотипі, що виявляється у спрямуванні провідних тенденцій. *Психіка в онтогенетичному розвитку рухається від знаків до символів, від конкретного до абстрактно-символічного, а у глибинно-психологічному пізнанні вивчається від узагальненого до конкретного та індивідуально неповторного.* Останнє й потребує зворотності в латентно усистемлених процесах, що відкриває перспективи для цілісного аналізу спонтанної поведінки та вияву базальних захистів у їх ситуативних формах. Відтак гомофакторність (звуженість) глибинних детермінант маскується варіативністю ситуативних форм поведінки.

Підкреслимо, що символ – полізначний, самореалізаційно психіка (несвідоме) керується принципом економії енергії та розширення адекватних можливостей презентації його у поведінці приховано від свідомості. Несвідома і свідомі сфери пов'язані між собою за параметрами гомоморфізму: одна детермінанта несвідомого задає багатозначність її вияву в ситуативній поведінці, що, з одного боку, її маскує, а з іншого – розширює внутрішні межі адаптації особи до мінливих обставин соціуму. Онтогенез передбачає рух-поступ від конкретного знаку до абстрагованого символу, і що вище розвиток людини, то більш абстрактнішою є її “символіка” самопрезентації. В художніх полотнах поціновується символізм, абстракціонізм, що почасти дивує, але все ж саме він відкриває перспективи індивідуалізації сприйняття. Кожна людина щось своє бачить у таких картинах, або робить вигляд, що бачить, щоб “не відставати від інших”. У ситуації надання психокорекційної допомоги людині теж є потреба узагальнені феномени конкретизувати у площині пізнання практичного виявлення глибинної першопричини зовнішньо спостережуваної її активності. Архетип як засаднича, “колективно успадкована” інстанція (інстинкт) дає змогу передавати психологічні змісти в абстраговано-символіч-

ній формі. Той, хто виконує малюнки, завжди захищений їх багатозначністю й абстрактністю. Завдання професіонала – абстрактний зміст малюнків багаторівнево наближати до пізнання особливого, одиничного, індивідуального та конкретного. А для цього потрібно вміло користуватися методом діалогічної взаємодії з автором і системно аналізувати отримані результати. Таке пізнання ґрунтується на процесній діагностиці, у якій кожний наступний комунікат спирається на зміст попереднього, де цьому процесу властива іманентність розвитку психічного на більш високому рівні. Тому *глибинно-психологічне пізнання умовно можна назвати “шляхом від загального до конкретного”.* Очевидно, що цей шлях потребує наукового обґрунтування значно більше, ніж пізнання (передусім експеримент) в академічній психології з огляду на його *неповторність* і феноменологічну плинність. Останнє потребує логічності, наполегливості і мудрості у розробці психодинамічної теорії та відповідної методології.

1. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика: [навч. посіб.] / Яценко Т.С. (у співав.), за ред. Т.С. Яценко. – К.: Вища школа, 2008. – 342 с.
2. Левин К. Динамическая психология: [избранные труды] / Курт Левин. – М.: Смысл, 2001. – 572 с.
3. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу / В.М. Лейбин. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
4. Татенко В.О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: [навч. посіб.] / В.О. Татенко. – К.: Вид-во НАУ-друк, 2009. – 228 с.
5. Фрейд З. Введение в психоанализ: [лекции] / Зигмунд Фрейд; пер. с нем. Г.В. Барышниковой; под ред. Е.Е. Соколовой и Т.В. Родионовой. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 480 с.
6. Фрейд З. Психология бессознательного: [сб. произведений] / Зигмунд Фрейд; науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
7. Фрейд З. Три нариси з теорії сексуальності / Зигмунд Фрейд // Психологія і суспільство. – 2008. – №4. – С. 45–91.
8. Человек и его символы / [Юнг К.Г., фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж.Л. та ін.]; под ред. С.Н. Сиренко. – М.: Серебряные нити, 1997. – 386 с.
9. Юнг К.Г. Архетип и символ / К.Г. Юнг; пер. с англ. А.В. Мантов. – СПб.: Ренессанс, 1991. – 448 с.
10. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції. Активне соціально-психологічне навчання: [навч. посіб.] / Т.С. Яценко. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.
11. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: [навч. посіб.] / Т.С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с.

АНОТАЦІЯ

Яценко Тамара Семенівна.

Пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки у процесі глибинної корекції.

Стаття презентує психодинамічний погляд на проблему архетипної символіки у процесі її індивідуалізації. Виявлена роль осуб'єктнення архетипної символіки, що має вияв у його полізначності та смисловій неповторності. Закцентовано увагу на пізнанні категорії дорефлексивного досвіду, що вказує на синтез слідів витіснень як передумови формування базових форм психологічних захистів. Розкрито залежність пізнання архетипу як від спонтанної активності суб'єкта, внутрішньо-спричиненої едіпальними його залежностями, так і від методичного інструментарію пізнання останніх.

Ключові слова: архетип, діагностика, корекція, свідоме, символ, несвідоме, психодинамічна теорія, цілісність психічного.

АННОТАЦИЯ

Яценко Тамара Семёновна.

Познание индивидуальной неповторимости архетипной символики в процессе глубинной коррекции.

Статья представляет психодинамический взгляд на проблему архетипной символики в процессе ее индивидуализации. Показана роль осубъективирования архетипной символики, проявляющейся в его полизначности и смысловой неповторимости. Акцентировано внимание на познании категории дорефлексивного опыта, что указывает на синтез следов вытесне-

ний как предпосылки формирования базальных форм психологических защит. Раскрыта зависимость познания архетипа как от спонтанной активности субъекта, внутренне детерминированной эдипальными его зависимостями, так и от методического инструментария познания последних.

Ключевые слова: архетип, диагностика, коррекция, сознательное, символ, бессознательное, психодинамическая теория, целостность психического.

ANNOTATION

Yatsenko Tamara.

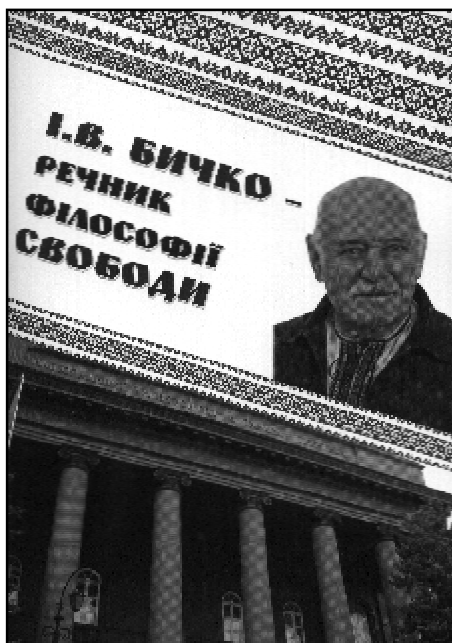
Cognition of Individual Uniqueness of Archetypal Symbolics in the Process of Deep Correction.

The article presents psycho-dynamic view on the problem of archetypal symbolics in the process of its individualization. The role of subjectivizing the archetypal symbolics, which results in its multi-meaning and contextual uniqueness, has been revealed. The cognition of the category of pre-reflective experience, which points at the synthesis of the marks of extrusion as preconditions of forming the basics psychological protections, has been accentuated. The dependence of archetypal cognition from the spontaneous activity of a subject, inner-caused its Edipial dependences, as well as from the methodical instruments of cognition the latter.

Key word: archetype, diagnostics, correction, conscious, symbol, unconscious, psycho-dynamic theory, integrity of psychiatric.

Надійшла до редакції 08.06.2011.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

І. В. Бичко — речник філософії свободи:
[Текст]: / КНУ ім. Т. Шевченка; редкол.: В.І. Ярошовець (гол. ред.) та ін. — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. — 80 с.

У виданні розкриваються найважливіші віхи наукової та педагогічної діяльності видатного філософа, педагога та науковця, доктора філософських наук, професора, заслуженого професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка *Ігоря Валентиновича Бичка*. Ця розповідь висвітлює нові, незнані сторінки його життя і творчості, джерела духовної наснаги та оригінальність формування світобачення українського достойника.